

JOAN FERRATÉ I ELS LÍRICS GRECS

Maria Rosa Llabrés Ripoll

He de confessar, d'entrada, que la traducció *Líricos griegos arcaicos* de Joan Ferraté és per a mi un llibre entranyable; m'ha acompanyat des de l'adolescència i alguns dels seus versos han ressonat en la meva memòria al llarg dels anys. Per tant, el que en pugui escriure en aquestes breus ratlles serà necessàriament subjectiu, malgrat que el treball de Ferraté mereixeria un estudi més aprofundit.

Avui he agafat una vegada més el volum, ja de fulles esgrogueïdes i coberta fugissera, i he parat esment al pròleg —datat el maig del 1966 a Edmonton, on Joan Ferraté era professor de literatura espanyola. M'interessava saber com explicava la forma en què s'havia enfrontat a la tasca de traduir els lírics. I veiem que comença amb un advertiment important: conscient de l'estat fragmentari de la major part de la lírica grega, fa veure el perill que el traductor vulgui suplir les mancances amb aportacions tretes de la seva pròpia imaginació. «No es ése, sin embargo, el punto de vista del presente traductor.»⁹⁷ Per tant, prescindeix de qualsevol reconstrucció dels originals que no estigui prou fonamentada filològicament. En segon lloc exposa la seva voluntat d'ajustar-se a l'original, reproduint-ne no sols el sentit general, sinó les articulacions, l'ordre idèntic de les nocions, «*el cuerpo exacto de sus palabras y su verdadero peso*»,⁹⁸ en la mesura que ho permeti la llengua d'arribada. En tot això afirma que s'aparta de la pràctica contemporània de traducció dels lírics en altres llengües —«entre nosotros no se traduce a los griegos», comenta amb ironia— i posa com a exemple la

97 Joan FERRATÉ: *Líricos griegos arcaicos*, Seix Barral, Barcelona, 1968, «Introducción», pàg. 13.

98 *Ibid.*, pàg. 14.

versió anglesa feta per Davenport⁹⁹ d'un simple díptic elegíac d'Arquíloc, el fragment 1 Diehl:

Sóc un servent d'Eniali sobirà
i un expert en el do amable de les Muses.

Davenport tradueix:

*Sergeant to Enyalios,
The great god War,
I practise double labor.
With poetry, that lover's gift.
I serve the lady Muses.*

I Ferraté:

*Soy un siervo, yo, de Enialio, señor de la guerra,
y un experto en el don de las Musas amable.*

En aquest aspecte deixa de banda un estil vell, podríem dir vuitcentista, de traduir per adoptar una actitud totalment moderna:¹⁰⁰ «*A mi entender, el primer deber de un traductor, en su función mediadora entre un original remoto y difícil y el público al que se dirige, estriba en la fidelidad estricta al texto del que parte [...] El traductor no debe, por consiguiente, introducirse a sí mismo en la traducción.*»¹⁰¹ Criteris fonamentals que són els que avui dia podem subscriure.

Per aquesta fidelitat al text original, Ferraté considera que les seves traduccions tenen el valor d'un document. Presenta una versió de conjunt dels diferents gèneres de la lírica arcaica grega dels segles VII i VI aC: l'elegia, que és en principi de caràcter trist o fúnebre, però arriba a abastar temàtiques molt variades (Cal·lí, Tirteu, Mimnèrm, Soló, Xenòfanes); el iambe, satíric i d'invectiva (Arquíloc, Semònides); i els gèneres més pròpiament lírics, o sigui, cantats amb acompanyament d'instruments de corda —el terme «lírica» deriva de «lira»—, dins dels quals es distingeixen els corals (amb Alcma, Estesícor, Íbic i Simònides) i els monòdics o per a un solista (representats per Safo, Alceu i Anacreont). S'adopta en el llibre aquesta classificació tradicional que segueix essent vàlida, malgrat que, segons els estudis actuals, les fronteres entre un i altre gènere no estan tan clarament delimitades.¹⁰²

99 Publicada en la revista *Arion* II, 1963, pàg. 29.

100 Vegeu els criteris formulats per García Yebra en *Teoría y práctica de la traducción* (Gredos, Madrid, 1982, vol. I, pàg. 43).

101 Joan FERRATÉ: *Líricos griegos arcaicos*, «Introducción», pàg. 17- 18.

102 Per a una aproximació a la lírica grega arcaica recomanem, a part de la *Historia de la literatura griega* d'A. Lesky i de la de López Férez (ed.) del mateix títol, editades a Madrid per Gredos el 1968 i el 1988, respectivament (amb diferents reedicions), el volum *Early Greek Poetry*, de P. E. Easterling i B. M. W. Knox, en *The Cambridge History of Classical Literature I, part I*, Cambridge 1989; *The Cambridge Companion to Greek Lyric*, editat per F. Budelmann, Cambridge 2009; i, entre d'altres, els següents estudis: F. RODRÍGUEZ ADRADOS: *El mundo de la lírica griega antigua*, Alianza Editorial, Madrid, 1981; C. MIRALLES: «Lírica griega arcaica», en *Actas*

Hi figuren tots els fragments dels autors conservats que tenen un cert sentit; però amb l'absència notable del iàmbic Hipònax —només apareix, com pertanyent a Arquíloc (79a Diehl), el fragment 115 West sobre l'amic traïdor que avui dia se li atribueix. La raó pot ésser l'escassa difusió en aquell temps de les troballes papirologiques d'aquest poeta, o bé la cruessa del seu llenguatge (anotem aquí que Ferraté no exerceix cap autocensura pel que fa als poemes homoeròtics, cosa que aleshores devia ésser prou agosarada). No s'inclou tampoc la traducció de les elegies atribuïdes a Teognis, ni la dels grans lírics corals Baquilides i Píndar— d'aquest, només una bella mostra en apèndix, la *Pítica primera*. El límit és, tant per raons d'extensió —aquestes obres abasten un volum considerable— com cronològic, ja que pertanyen al final de l'època arcaica i a l'inici d'una època nova, entre els segles vi i v aC.

A part del seu valor documental, es pretén que la traducció tingui valor per si mateixa: «*El texto mismo debe persuadir al lector, con sus propios recursos, de que merece leerse como poesía y con la atención peculiar y sostenida requerida por la poesía.*»¹⁰³ Aquesta és la finalitat per la qual Ferraté decideix emprar el vers castellà, això sí, remarcant que, amb molt poques excepcions, no tracta de reproduir la mètrica original ni fer-ne una reconstrucció —en la línia de les adaptacions que substitueixen síl·laba llarga per accentuada, com fan, per exemple, Rubén Darío en castellà i Costa i Llobera en català. Aquí el díptic elegíac, que consta d'un hexàmetre (sis peus mètrics de síl·laba llarga seguida de dues breus) i d'un pentàmetre (cinc peus mètrics amb un ritme semblant), apareix en forma de parell de versos de sis i cinc accents. Els trímetres iàmbics, tres mesures basades en el ritme breu-llarga, es converteixen en *endecasílabos*,¹⁰⁴ i els tetràmetres trocaics, quatre mesures de parells de llarga-breu, en alexandrins. Però en la lírica mèlica o cantada es fa prova d'una major llibertat mètrica, que es correspon amb la varietat de ritmes de l'original. Es tradueix vers per vers en els elegíacs i iàmbics, però no sempre en la lírica coral i monòdica. Hem de tenir en compte que mai no es fa ús de la rima, com tampoc no en feia la poesia grega antiga.

Sempre he observat que les traduccions rítmiques tenen el perill d'haver d'alterar el que diu el text de partida, o bé de no poder reflectir-ne tots els matisos. En aquest sentit podem dir que la versió de Ferraté, en general, evita caure en aquest risc, i n'és prova ja el primer fragment traduït, el núm. 1 de Cal·lí, que ell mateix comenta en el pròleg. Hi veiem un equilibri perfecte entre el ritme del díptic i la fidelitat al contingut, amb els seus matisos expressius:

del VII Congreso Español de Estudios Clásicos, Madrid, 1989; B. GENTILI *Poesía y público en la Grecia antigua*. Quaderns Crema, Barcelona, 1996; i I. RUTHERFORD: *Oxford Readings in Greek Lyric Poetry*, Oxford, 2012.

103 Joan FERRATÉ: *Líricos griegos arcaicos*, «Introducción», pàg. 18.

104 Atès que la traducció és en castellà, adoptarem la nomenclatura i el còmput de síl·labes castellans i no els catalans.

*¿Hasta cuándo estaréis recostados? Jóvenes, ¿cuándo
tendréis un pecho valiente? De tanto abandono
¿no os avergüenzan los pueblos vecinos? ¿Pensabais quedar
en paz, y a todo el país lo tiene la guerra!...*

El mateix podem dir del fragment núm. 1 de Tirteu, on, malgrat que el traductor no pretén fer una reconstrucció arqueològica, en algun vers aconseguix reflectir un ritme dactílic gairebé exacte: «*con ellos, dejado el ventoso Erineo, vinimos nosotros*».

Menys reeixida ens sembla la versió d'Arquíloc; en ocasions es perd una mica la contundència del iàmbic, a part d'alguna interpretació poc ajustada, probablement per causa de les exigències mètriques. Així, en el seu fragment 79, es tradueixen com a «*vicio*» o «*virtud*» dos termes fonamentals en el pensament grec arcaic i en la tragèdia: *hybris* ('supèrbia, desmesura') i *dike* ('justícia'). El mateix hem observat en algunes expressions de Soló. A part d'això, resalta la versió humorística del misogin *Iambe de les dones* de Semònides:

*Dios hizo diferentes las mujeres
desde un principio. A una, la sacó
de la hispida cochina, y en su casa
anda todo rodando por el suelo,
revuelto y rezumando porquería;
pero ella, sucia y con la ropa sucia,
apostada en la basura, engorda...*

En aquests dos primers apartats del llibre, dedicats a l'elegia i el iambe, generalment s'aconsegueix fer atractiu un tipus de poesia molt lligat a la circumstància, que a vegades podria resultar àrid i prosaic.

Crec que on més es fa patent l'art poètic de Ferraté és en els gèneres cantats, que són els que més s'apropen al concepte actual de poesia lírica. La major llibertat del metre li permet explorar possibilitats molt variades. Per exemple, el núm. 1 d'Alcmà, el conegut com a *Parteni del Louvre* (pel lloc on es conserva el papir), es tradueix en versos d'extensió irregular creant un efecte de musicalitat corresponent a l'encís d'aquest cant de donzelles espartanes, que s'estimen i prenen part en la festa de la deessa que les guiarà en el seu pas a l'edat adulta. Del mateix autor podem ressaltar un fragment que anomenem *Nocturn*, d'una modernitat sorprenent i un ritme harmoniós que Ferraté reproduceix:

*Duermen de las montañas
las cumbres y los valles,
y alcores y barrancos,
y el bosque, y cuantos animales
la tierra oscura cría
y las fieras del monte, y los enjambres.
y el monstruo en los fondos del mar rielante;
y duermen las muchedumbres
de aves de largas alas.*

Altres vegades es tradueix en un ritme irregular de gran musicalitat; així en el fragment núm.7, on l'enyorança s'uneix al sentiment de la natura:

*...llueve hermoso rocío, y lozanean
las rosas y el perifollo
delicado y el florido meliloto...*

O bé es fa ús d'una versificació curta que sembla d'arrel popular:

*Viniste, y yo te quería;
y belaste mi corazón
encendido de deseo*

on també podria interpretar-se: «...em vas refrescar el cor encès de desig.» Es transforma una estrofa de dos versos en una breu de quatre. Un exemple semblant és:

*Atis, yo me enamoré
de ti, hace tiempo...
Me pareciste una niña
chica y sin gracia*

i un altre que recorda les *kharjas* mossàrabs:

*—Madre dulce, mi tela
tejer no puedo:
Afrodita suave
me vence, y de mi amado
siento el deseo.—*

Finalment observarem que, com en l'original, la traducció passa d'aquesta poesia senzilla i directa als registres èpics en les *Noces d'Hèctor i Andròmaca* (núm. 41, inclòs al final dels epitalamis).

La segona i la tercera part del pròleg de Ferraté tracten d'explicar el significat i l'evolució de la lírica arcaica, i d'aconsellar al lector modern com s'hi ha d'enfrontar. No és una poesia tancada en si mateixa i en la subjectivitat de l'autor, sinó que està en funció d'un auditori en el qual tracta de provocar una reacció. «*La poesía moderna arranca de la pura pretensión y desemboca en la ficción. La poesía de nuestros griegos arcaicos arranca, en cambio, de la realidad, y en ella desemboca.*»¹⁰⁵ Com a cloenda d'aquesta introducció s'inclou una cita bibliogràfica de les edicions d'on ha partit la traducció, que eren les més acreditades al seu temps: la de Diehl a l'editorial Teubner, les de Lobel i Page a Oxford University Press. El llibre té al final unes notes sobre els punts concrets on s'adopta una variant diferent de la dels editors citats, amb la qual cosa Ferraté, que s'havia llicenciat en filologia clàssica a Barcelona l'any 1953, vol unir l'afany poètic amb el rigor erudit.

105 Joan FERRATÉ: *Líricos griegos arcaicos*, «Introducción», pàg. 29.

La traducció dels lírics grecs de Joan Ferraté, publicada per Seix Barral el gener del 1968, va ésser pràcticament pionera a Espanya, ja que sols hi havia la dels *Líricos griegos. Elegíacos y yambógrafos arcaicos* del gran filòleg Francisco Rodríguez Adrados en la col·lecció Alma Mater del CSIC (1956). És una versió sols d'aquests poetes i sense finalitat literària. La traducció que ell mateix va fer de la *Lírica griega arcaica. Poemas corales y monódicos* va ésser posterior (Gredos, 1980). Ferraté presenta una mostra de tot el panorama líric arcaic, com hem dit, amb voluntat que es pugui llegir com a autèntica poesia. Només hem de lamentar que les circumstàncies no li permetessin dur a terme una tasca semblant en català. Després hi ha hagut altres traduccions castellanes i catalanes dels lírics,¹⁰⁶ però jo segueixo guardant el meus *Líricos griegos arcaicos* com un tresor.

106 En castellà, de conjunt: *Antología de la poesía lírica griega*, de Carlos García Gual (Alianza Editorial, Madrid, 1980); *Antología temática de la poesía lírica griega*, elaborada per José Luis Navarro i José Mª Rodríguez (AKAL, Madrid, 1991); *Antología de la lírica griega arcaica*, a càrrec d'Emilio Suárez de la Torre (Cátedra, Madrid, 2002); *El ala y la cigarra. Fragmentos de la poesía arcaica griega no épica*, traducció de Juan Manuel Rodríguez Tobal. (Hiperión, Madrid, 2005). En català hi ha només traduccions parcials. De Safo: *Obra completa*, a càrrec de Manuel Balasch a Edicions 62 (Barcelona, 1973); amb el mateix títol hi ha una versió de Josep Carles Rubió a L'Oronella (València, 2000); *Cants*, en traducció meua a La Magrana (Barcelona, 2006); *Fragments*, traduïts per Montserrat Jufresa i editats per la Universitat de Barcelona (2015). D'elegia i iambe: *El iambe grec. A l'origen de la sàtira*, en traducció meua a El Gall editor (Pollença, 2015); *D'Arquíloc a Teognis. Poesia lírica grega: elegies i iambes*, traduïda per Joan Ferrer Gràcia a Ela Geminada (Girona, 2016). De lírica mèlica: *Poemes lírics de la Grècia antiga*, en traducció meua a La Magrana (Barcelona, 1999); *Cants d'Alcmà d'Esparta*, a cura de Pere Bescós, editats per la Fundació Bernat Metge (Barcelona, 2016).

Studia digitalia in memoriam Joan Ferraté

(«Arxiu Joan Ferraté»)

Els articles d'aquest número 5 de la revista *Veus baixes*,
publicats al juny de 2019,
amb ISSN 2254-5336,
es publiquen amb llicència Creative Commons:
se n'autoritza la reproducció sempre que se'n citi l'autor,
que sigui sense propòsits comercials
i que no se'n facin elaboracions derivades

